

Θεατροπαιδαγωγικά προγράμματα + τεχνικές θεάτρου Φόρουμ

Νίκος Γκόβας, Χριστίνα Ζώνιου

Τι είναι

Με τον όρο **Θεατροπαιδαγωγική**¹ εννοούμε τη διαδικασία παρέμβασης στο σχολείο μιας ομάδας ηθοποιών-παιδαγωγών με βάση ένα καλά οργανωμένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα που χρησιμοποιεί το θέατρο ως εργαλείο. Το πρόγραμμα αυτό ονομάζεται **Θεατροπαιδαγωγικό Πρόγραμμα (Θ.Π.)**, οι ηθοποιοί-παιδαγωγοί που παίρνουν μέρος **Θεατροπαιδαγωγοί** και ο θίασος που παρεμβαίνει στο σχολείο **Θεατροπαιδαγωγική Ομάδα (Θ.Ο.)**².

¹ Στα αγγλικά Theatre-in-Education (TiE), TiE Projects, TiE Company. Βλέπε και άρθρο Πιτούλη, Γ. (2000). Θεατροπαιδαγωγικές Ομάδες στην Εκπαίδευση-αναζητώντας έκφραση στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Στο Γκόβας Ν., Κακλαμάνη, Φ. (επιμ.). Αναζητώντας τη θέση του θεάτρου στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, πρακτικά Διεθνούς Συνδιάσκεψης 2000. Αθήνα: Πανελλήνιο Δίκτυο για το θέατρο στην Εκπαίδευση.

² Οι όροι χρησιμοποιήθηκαν με αυτό τον τρόπο στα ελληνικά για πρώτη φορά το 2000 από τις Γιάννα Πιτούλη, Χριστίνα Μουρατίδου, Μαρία Λούρου και το Νίκο Γκόβα σε πρόγραμμα του Πανελληνίου Δικτύου για το θέατρο στην Εκπαίδευση.

Ένα θεατροπαιδαγωγικό Πρόγραμμα (Θ.Π.) έχει συγκεκριμένους στόχους και θέμα και συνήθως σχεδιάζεται σε συνεργασία με τα σχολεία με βάση τις ανάγκες των αναλυτικών ή άλλων προγραμμάτων τους. Αφετηρία για το σχεδιασμό ενός Θ.Π. μπορεί να είναι ιστορικά, κοινωνικά ή περιβαλλοντικά θέματα, ζητήματα εφηβείας αλλά και γνωστά θεατρικά έργα. Υπάρχει μεγάλη ποικιλία μεθόδων σχεδιασμού και εφαρμογής θεατροπαιδαγωγικών προγραμμάτων, όλα όμως περιλαμβάνουν **βιωματικό εργαστήριο** για μαθητές με χρήση μεγάλης ποικιλίας θεατρικών τεχνικών (εκπαιδευτικού δράματος, θεάτρου Φόρουμ, επικού θεάτρου κ.α), **παράσταση** (συνήθως αλληλεπιδραστική) και σχετικό **υλικό για τον εκπαιδευτικό**. Ένα θεατροπαιδαγωγικό Πρόγραμμα είναι λοιπόν κάτι πολύ περισσότερο από μια παράσταση για παιδιά ή νέους. Στα θεατροπαιδαγωγικά Προγράμματα οι δραστηριότητες που προηγούνται ή έπονται της παράστασης έχουν μεγαλύτερο βάρος και είναι σχεδιασμένες με τρόπο που να δίνουν την ευκαιρία στους μαθητές να παρεμβαίνουν και να διατυπώνουν απόψεις ή συναισθήματα μέσα στο ασφαλές περιβάλλον της θεατρικής σύμβασης. Τα θεατροπαιδαγωγικά Προγράμματα και ειδικά όσα χρησιμοποιούν τεχνικές θεάτρου Φόρουμ (βλ αναλυτικά παρακάτω), έχουν έντονα τα χαρακτηριστικά του **αλληλοεπιδραστικού θεάτρου** δηλαδή ενός θεάτρου όπου ο θεατής μπορεί και παρεμβαίνει στη δράση.

Στη θεατροπαιδαγωγική, θέατρο και εκπαίδευση συναντιούνται σε μια προσπάθεια να αναπτύξουν την επικοινωνία και την ενημέρωση των συμμετεχόντων απέναντι σε κρίσιμα κοινωνικά θέματα. Πρόκειται για μια διαδικασία που μετατρέπει το θέατρο σε μέσο μιας εναλλακτικής παιδαγωγικής.

Σχεδιασμός

Η Θ.Ο. μπορεί να έρθει σε επαφή με τον εκπαιδευτικό μιας τάξης ή μιας ειδικής ομάδας (π.χ. αγωγής υγείας, περιβαλλοντικής, θεατρικής, πολιτιστικής κ.ά.) και να συναποφασίσουν το θέμα πάνω στο οποίο η Θ.Ο. θα ετοιμάσει ένα σενάριο και την μικρή παράστασή της π.χ. τα προβλήματα ένταξης και κοινωνικού αποκλεισμού, οι εξαρτήσεις, ο ρατσισμός, αμφιλεγόμενα περιβαλλοντικά, ιστορικά ή κοινωνικά ζητήματα κ.ά. Στη συνέχεια η Θ.Ο., που συνήθως είναι ολιγομελής (3-5 ηθοποιοί-παιδαγωγοί), ερευνά το θέμα, συλλέγει στοιχεία και ετοιμάζει μια παράσταση μικρής διάρκειας. Ταυτόχρονα σχεδιάζει και μια σειρά θεατρικές-εκπαιδευτικές δραστηριότητες για μαθητές με βάση την παράσταση ή το θέμα. Στη φάση της προετοιμασίας ο εκπαιδευτικός έρχεται σε επαφή με τη μέθοδο, τις ασκήσεις και όλο το Πρόγραμμα όπως θα εφαρμοστεί στο σχολείο. Αυτό μπορεί να γίνει είτε μέσα από ειδικά σχεδιασμένες για εκπαιδευτικούς πρόβες ή μέσα από επιμορφωτικού χαρακτήρα εργαστήρια-σεμινάρια.

Η παράσταση που περιλαμβάνεται στο Πρόγραμμα συνήθως γίνεται με απλά μέσα, είναι ευέλικτη, μπορεί να υλοποιηθεί και μέσα στην αίθουσα μιας σχολικής τάξης και βέβαια είναι αισθητικά προσεγμένη. Στα Προγράμματα που αξιοποιούν κυρίως τις τεχνικές του θεάτρου του Καταπιεσμένου (βλ. παρακάτω αναλυτικά) η παράσταση συνήθως παρουσιάζει στους μαθητές ένα κοινωνικό πρόβλημα μέσα από την προσωπική πορεία ενός ήρωα ο οποίος δέχεται μια καταπίεση ή βρίσκεται σε διλήμματα. Ο ήρωας αυτός ονομάζεται «πρωταγωνιστής» και έχει να ξεπεράσει τις δυσκολίες και τα προβλήματα που θα του δημιουργούν οι «ανταγωνιστές».

Σημαντικό στοιχείο της παράστασης είναι ότι **δεν δίνεται η λύση** στο πρόβλημα του «πρωταγωνιστή». Η παράσταση συνήθως σταματάει σε ένα σημείο με υψηλή δραματική ένταση όπου ο ήρωας δεν ξέρει πώς να αντιδράσει στα προβλήματα. Έτσι η παράσταση δίνει την ευκαιρία στους μαθητές να πάρουν μέρος στη δράση, να προτείνουν λύσεις και να δοκιμάσουν ιδέες στην πράξη αντί στα λόγια. Είναι μια μορφή δηλαδή «αλληλεπιδραστικού» θεάτρου με κύριο σκοπό να τεθούν ερωτήματα που σχετίζονται με το θέμα και που μας οδηγούν μπροστά στη δυνατότητα επιλογών που έχουμε όταν χρειαστεί να αποφασίσουμε για τις ζωές μας. Το ζητούμενο δεν είναι οι απαντήσεις άλλα η «διαδρομή» που διανύουμε για να φτάσουμε σε αυτές.

Υλοποίηση

Η Θ.Ο. επισκέπτεται το σχολείο συνήθως για 2-3 ώρες. Το Πρόγραμμα περιλαμβάνει τα εξής μέρη:

α) εισαγωγή-ενεργοποίηση: οι θεατροπαιδαγωγοί έχουν σχεδιάσει και εφαρμόζουν μια σειρά από θεατρικές ασκήσεις και παιχνίδια γνωριμίας, εμπιστοσύνης, επικοινωνίας και σωματικής έκφρασης.

β) δημιουργική εμπλοκή-διερεύνηση: με κάποιο αρχικό ερέθισμα (φωτογραφία, ποίημα, απόσπασμα από εφημερίδα, τραγούδι κ.ά.) οι μαθητές καλούνται να διερευνήσουν ένα θέμα και τις επί μέρους διαστάσεις του. Πρόκειται για το θέμα

που διαπραγματεύεται η παράσταση που θα ακολουθήσει. Αυτό γίνεται με τη βοήθεια καταϊγισμού ιδεών, δυναμικών εικόνων, σύντομων αυτοσχεδισμών ή παιχνιδιών ρόλων και άλλων τεχνικών του εκπαιδευτικού δράματος (διάδρομος συνείδησης, ανίχνευση σκέψης, παγωμένη εικόνα κ.ά.). Επίσης παρουσιάζεται η τεχνική της «αντικατάστασης» που θα αξιοποιηθούν οι μαθητές αργότερα στο Θέατρο Φόρουμ (βλ. παρακάτω). Σε αυτή τη φάση μπορεί να αξιοποιηθεί και το «πακέτο εξερεύνησης»³ ως τεχνική για τη δημιουργία από τους μαθητές μικρών σκηνών/δρώμενων που τους εισάγουν στην ιστορία που θα παρουσιαστεί στην παράσταση που θα ακολουθήσει. Το «πακέτο εξερεύνησης» συνήθως είναι μια τσάντα ή ένα κουτί με διάφορα προσωπικά αντικείμενα του ήρωα της ιστορίας με τα οποία οι μαθητές προσπαθούν να συνθέσουν πιθανά σενάρια της ζωής του.

γ) η παράσταση: στη συνέχεια η Θ.Ο. θα δώσει τη δική της σύντομη παράσταση. Η παράσταση είναι καλά δομημένη με συγκεκριμένες σκηνές και συγκεκριμένους κρίσιμους διάλογους αλλά διατηρεί έντονα στοιχεία αυτοσχεδισμού. Η παράσταση τελειώνει χωρίς να δίνει απάντηση-λύση στα κρίσιμα ερωτήματα ή διλήμματα του ήρωα.

δ) εμπάθυση στους χαρακτήρες: στο τέλος της παράστασης οι μαθητές έχουν την ευκαιρία να «ανακρίνουν» τους χαρακτήρες και να εμπυθύνουν στις καταστάσεις και τις αιτίες που προκαλούν τις συγκεκριμένες συμπεριφορές τους.

ε) Θέατρο Φόρουμ: η παράσταση θα ξαναπαιχτεί αλλά αυτή τη φορά οι μαθητές θα έχουν την ευκαιρία να σταματήσουν τη δράση, να αντικαταστήσουν τον κύριο χαρακτήρα (πρωταγωνιστή) και να προσπαθήσουν να οδηγήσουν την ιστορία σε ένα διαφορετικό τέλος. Έχουν δηλαδή την ευκαιρία να προτείνουν τη δική τους λύση. Σε αυτό το μέρος παρεμβαίνει ο «Διαμεσολαβητής-Εμπυχωτής» (βλ. παρακάτω).

στ) αποφόρτιση-ανατροφοδότηση, υλικό: η Θ.Ο. οδηγεί τους μαθητές με απλά παιχνίδια στην αποφόρτιση, μεθοδεύει την καταγραφή εντυπώσεων και σχολίων των μαθητών και των εκπαιδευτικών για την όλη διαδικασία και το Πρόγραμμα και δίνει το υλικό για τον εκπαιδευτικό με δραστηριότητες που αυτός μπορεί να αξιοποιήσει στη συνέχεια.

Θέατρο Φόρουμ

Ο τρόπος με τον οποίο οι μαθητές θα κληθούν να προτείνουν λύσεις στα αδιέξοδα του ήρωα στηρίζεται κυρίως στις τεχνικές του Θεάτρου Φόρουμ όπως αυτό παρουσιάστηκε από το Βραζιλιάνο Augusto Boal. Το Θέατρο Φόρουμ ανήκει στο επονομαζόμενο **Θέατρο του Καταπιεσμένου (ΘτΚ)**, που κωδικοποίησε και εφάρμοσε ο Augusto Boal από τη δεκαετία του '60, με ευρεία εφαρμογή παγκοσμίως σε κοινωνικές, πολιτικές, εκπαιδευτικές και θεραπευτικές δράσεις.

Το Θέατρο Φόρουμ βασίζεται σε μια σύντομη αυτοσχέδια θεατρική σκηνή, τη «σκηνή

³ «Πακέτο εξερεύνησης» μεταφράστηκε στα ελληνικά ο όρος compound stimulus του John Somers. (βλ. αναλυτικά παρακάτω στο σενάριο *Διαφυγές* καθώς και στο άρθρο Somers, J. [2008]. Αφήγηση, εκπαιδευτικό δράμα και το πακέτο εξερεύνησης. Περιοδικό «Εκπαίδευση & Θέατρο» Τεύχος 9, Πανελλήνιο Δίκτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση.

πρότυπο», η οποία συνδέεται με ένα ευρύτερο κοινωνικό πρόβλημα και παριστάνει μια άλυτη σύγκρουση, μια καταπίεση ή ένα αδιέξοδο. Η σκηνή αυτή έχει συνεπώς άσχημο τέλος: ο «πρωταγωνιστής» υπόκειται σε καταπίεση, την οποία θα ήθελε να ανατρέψει, αλλά διαπράττει λάθη και στο τέλος επικρατεί η αδικία. Η ομάδα των ηθοποιών παρουσιάζει τη «σκηνή πρότυπο» στο κοινό και στη συνέχεια η σκηνή επαναλαμβάνεται. Το κοινό όμως αυτή τη φορά μπορεί να επέμβει για να αλλάξει τη ροή της ιστορίας, ανατρέποντας την καταπιεστική πραγματικότητα που παρουσιάζεται. Ο θεατής μπορεί να φωνάξει «στοπ» στο σημείο το οποίο κρίνει ότι ο πρωταγωνιστής διαπράττει ένα σφάλμα, να παγώσει τη δράση και να τον αντικαταστήσει. Κατά τον Boal ο θεατής (spectator) μετατρέπεται έτσι σε έναν ενεργό θεατή-ηθοποιό, τον «θεα-ποιό» (απόδοση του νεολογισμού spect-actor του Boal) και ενεργεί έτσι όπως αυτός θα ήθελε να ενεργήσει στην αντίστοιχη περίπτωση, στις συνθήκες στις οποίες διαδραματίζεται η σκηνή, προτείνοντας έτσι έναν τρόπο αντίδρασης στην καταπίεση. Σκοπός είναι να δοκιμαστούν εμπράκτως όλες οι εναλλακτικές λύσεις μιας καταπιεστικής, άδικης, απαράδεκτης πραγματικότητας. Οι υπόλοιποι ηθοποιοί της σκηνής, που έχουν ρόλους είτε «ανταγωνιστών»-καταπιεστών είτε εν δυνάμει συμμάχων του «πρωταγωνιστή»-καταπιεζόμενου αυτοσχεδιάζουν με συνέπεια προς το χαρακτήρα τον οποίον ενσαρκώνουν.

Τονίζεται ότι αυτές οι τεχνικές δεν αποσκοπούν στο να οδηγήσουν τους μαθητές να πάρουν τελεσίδικη θέση σε αμφιλεγόμενα θέματα όσο στο να αναδείξουν τις πολλές πλευρές με τις οποίες μπορεί να προσεγγιστεί ένα τέτοιο ζήτημα, να μάθουν πώς να αντιμετωπίζουν τις διαφορετικές απόψεις, πώς να συζητάνε και το κυριότερο όλων πώς να διεκδικούν. Σε μια προσομοιωμένη πραγματικότητα διενεργείται μια συζήτηση για το τι είναι δυνατόν να γίνει, πώς μπορεί κανείς πέρα από τα ευχολόγια να επιτύχει την αλλαγή και αυτές οι δυνατότητες αλλαγής της πραγματικότητας παίζονται από την Θ.Ο. με τη συνδρομή των μαθητών. Το θέατρο λοιπόν γίνεται έτσι ένας προστατευμένος χώρος όπου στρατηγικές διαπολιτισμικότητας, ενδυνάμωσης, αποτίναξης της καταπίεσης και της αδικίας και κοινωνικής αλλαγής προβάρονται, για να χρησιμοποιηθούν ενδεχομένως και στην πραγματικότητα.

Θέατρο Εικόνων

Είναι μια τεχνική του θεάτρου του Καταπιεσμένου (Θ.τ.Κ.) που χρησιμοποιεί τις εικόνες των σωμάτων, τις δυναμικές εικόνες ή tableaux vivants, για να οδηγήσει στην έκφραση συναισθημάτων, εννοιών, θεωρήσεων της πραγματικότητας και να επιτρέψει τη μη λεκτική αντιπαράθεση της ομάδας ως προς τις συγκρούσεις και τις καταπιέσεις που την αφορούν. Οι εικόνες μπορούν να συγκριθούν, να ερμηνευθούν, να ζωντανέψουν, να εμπλουτιστούν με χειρονομίες, αντικείμενα και ήχους. Όπως και στο θέατρο Φόρουμ, οι «θεα-ποιοί» μπορούν να αντικαταστήσουν κάποιο πρόσωπο της εικόνας ή να αλλάξουν τη στάση του, αλλάζοντας έτσι και τις καταστάσεις που παριστάνονται. Η μέθοδος αυτή επικεντρώνει την προσοχή της στη γλώσσα του σώματος, στις σχέσεις εξουσίας και πως αυτές μεταφράζονται σε στάσεις και θέσεις στο χώρο. Συνήθως σε ένα θεατροπαιδαγωγικό πρόγραμμα οι τεχνικές του θεάτρου Εικόνων προηγούνται των τεχνικών του θεάτρου Φόρουμ και βοηθούν να δημιουργηθεί μια «θεατρική κοινότητα» με κοινή «γλώσσα» μεταξύ της θεατροπαιδαγωγικής Ομάδας και των μαθητών.

Ο «Διαμεσολαβητής-Εμφυχωτής» (Curinga, Joker⁴)

Ο «Διαμεσολαβητής- Εμφυχωτής» είναι ένα μέλος της Θ.Ο. που έχει το σημαντικό ρόλο να συντονίζει το παιχνίδι και την αντικατάσταση των προσώπων, προσπαθώντας να εμβαθύνει τη συζήτηση με κατάλληλες ερωτήσεις, χωρίς να κατευθύνει, χωρίς να ερμηνεύει ή να παίρνει το μέρος της μιας ή της άλλης άποψης. Ο Διαμεσολαβητής-Εμφυχωτής στέκεται, μεσολαβεί, μεταξύ σκηνής και πλατείας και διευκολύνει (facilitates) την αλληλεπίδραση που συντελείται κατά το θέατρο Φόρουμ. Ο Boal θέτει ορισμένους κανόνες για το Διαμεσολαβητή-Εμφυχωτή⁵: Εν συντομία, οι Διαμεσολαβητές-Εμφυχωτές αν και έχουν μια δυναμική σκηνική παρουσία, αποφεύγουν όλες τις δράσεις που χειραγωγούν ή επηρεάζουν το κοινό. Δεν αποφασίζουν για τίποτα, δεν εξάγουν καταληκτικά συμπεράσματα, αλλά θέτουν όλα τα πιθανά συμπεράσματα υπό συζήτηση και υποβάλουν αμφιβολίες και ερωτηματικά για τις λύσεις που προτείνονται. Υπαγορεύουν τους κανόνες του παιχνιδιού, αλλά είναι επίσης ανοιχτοί στη μετατροπή τους από το κοινό. Επισημαίνουν και αποτρέπουν τις λεγόμενες «μαγικές λύσεις», εκείνες δηλαδή τις παρεμβάσεις από το κοινό που λύνουν ως δια μαγείας το πρόβλημα. Τέλος, χρησιμοποιώντας τη σωκρατική μαιευτική μέθοδο, οδηγούν τα μέλη του κοινού σε κριτική συνειδητοποίηση.

4 Ο όρος Διαμεσολαβητής-Εμφυχωτής αποτελεί απόδοση στα ελληνικά του νοήματος των λέξεων Curinga (μπαλαντέρ) από τα πορτογαλικά και Joker (μπαλαντέρ και διασκεδαστής) από τα αγγλικά, μεταφορικούς όρους που έχει χρησιμοποιήσει ο Boal για να δηλώσει την ευέλικτη στάση του μεταξύ σκηνής και πλατείας. Ο ίδιος τον ονομάζει επίσης αντί για διευκολυντή (facilitator), δυσκολευτή (difficultator), γιατί ο ρόλος του είναι να θέτει δύσκολα ερωτήματα.

5 Βλ. αναλυτικά τους κανόνες του Boal για τον Joker στο Boal, A. (1992). Games for Actors and Non-Actors, London: Routledge, σ. 232-234.

Θα προσθέταμε επιπλέον ότι ο Διαμεσολαβητής–Εμπυκωτής στο πλαίσιο ενός θεατροπαιδαγωγικού προγράμματος θα πρέπει να:

- > Γνωρίζει πολύ καλά τις θεατροπαιδαγωγικές τεχνικές, τη θεωρία και τις εφαρμογές του Θεάτρου του Καταπιεσμένου και τους κανόνες του Θεάτρου Φόρουμ.
- > Κατέχει μια διττή δεξιότητα τόσο στο χώρο του θεάτρου όσο και στον κοινωνιο-παιδαγωγικό χώρο.
- > Έχει μια μη κριτική στάση απέναντι στους συμμετέχοντες. Χρησιμοποιεί τις τεχνικές της ενεργούς ακρόασης, της «άνευ όρων αποδοχής» (C. Rogers), της ενσυναίσθησης.
- > Δρα ως διαπολιτισμικός διαμεσολαβητής (cultural mediator) και γνωρίζει τεχνικές διαχείρισης των συγκρούσεων. Δεν κουκουλώνει τις διαφορές ή τις δυσκολίες που προκύπτουν, αλλά τις αναδεικνύει και ευνοεί την κριτική εξερεύνησή τους.
- > Γνωρίζει τα κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά, τα σύμβολα, τις αρχές του κοινωνικού χώρου στον οποίο δρα και των κοινωνικών ομάδων στις οποίες απευθύνεται.
- > Δεν εστιάζει την προσοχή του στα «ταλέντα», αλλά στο εν δυνάμει ταλέντο, στη θεατρικότητα που ο καθένας κρύβει μέσα του.
- > Δεν επιβάλλει τη δική του αισθητική άποψη, αλλά βρίσκεται στην απόλυτη υπηρεσία της ομάδας και προσφέρει ερεθίσματα για την ανάπτυξη της φαντασίας και της δημιουργικότητας των συμμετεχόντων.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Boal, A. (1992). Games for Actors and Non-Actors. London: Routledge

Boal, A. (1979). Theatre of the Oppressed. London: Pluto Press

Γκόβας, Ν., Κακλαμάνη, Φ. (επιμ.) (2002). Αναζητώντας τη θέση του θεάτρου στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, πρακτικά Διεθνούς Συνδιάσκεψης 2000. Αθήνα: Πανελλήνιο Δίκτυο για το θέατρο στην Εκπαίδευση, Β' εκδ.

Somers, J. (2008). Αφήγηση, εκπαιδευτικό δράμα και το πακέτο εξερεύνησης. Περιοδικό «Εκπαίδευση & θέατρο» Τεύχος 9, Πανελλήνιο Δίκτυο για το θέατρο στην Εκπαίδευση.

Ζώνιου, Χ. (2003). Το θέατρο του Καταπιεσμένου. Περιοδικό «Εκπαίδευση & θέατρο» Τεύχος 4, Πανελλήνιο Δίκτυο για το θέατρο στην Εκπαίδευση.